

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin 'el-Varakât fî usul-i fikh' kitabı üzerine bir inceleme | Nurullah Gökçen

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021 Küçük Bir Metin, Büyük Bir Kitap: 'el-Varakât' İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî lakabı ile meşhur olmuş, bilinen asıl ismiyle Ebû'l-Meâli Rüknuddin Abdulmelik b. Abdillâh b. Yusuf el- Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbü'rî (ö.478/1085), hicri 5. yüzyılın en önemli âlimlerinden biri olarak kabul edilir. Kendisi Eş'arî kalamcısı olmakla birlikte, özellikle usûl-i fıkıhta mütekellimin metodunun öncülerinden sayılır. İmam Gazzâlî'nin bilinen en meşhur hocası olan Cüveynî, yaklaşık otuz yıl Nizâ- miyye Medreseleri'nde baş müderrislik yapmıştır. Her ne kadar Cüveynî, ' el-Burhan' isimli fıkıh usulü kitabıyla meşhur olmuşsa da, biz bu çalışmamızda yine kendisi tarafından kaleme alınmış hacmi daha küçük, fakat üzerine birçok şerh ve haşiye yazılması sebebiyle farklı bir öneme sahip olan 'el-Varakât fî usul-i fikh' kitabını ele alacağız. Kitabın içeriğine değinmekle birlikte, özellikle Cüveynî'nin bu kitapta farklılık arz eden bazı tanımlamalarına ve ifadelerine dikkat çekmeye çalışacağız. Yapraklar, sâhifeler anlamına gelen Varakât, isminden de anlaşılacağı üzere içerik olarak açık ve anlaşılır bil dile sahip olmakla birlikte, hemen hemen usulün bütün konularını da özlü bir anlatım ile ele almıştır. Eser bir metin çalışması olarak literatürde yerini almıştır. Kitabın girişinde Cüveynî'nin Varakât vurgusu, bu kitabın usûl-i fıkha yeni başlayan ve bildiğini pekiştirmek isteyen ilim talebeleri için yazılmış olabileceği vurgusunu, kitaba şerh ve hâşiye yazarlar tarafından dile getirilmektedir. Dolayısıyla kitap, usul ilmine yeni başlayacak ilim talebeleri ve bildiğini pekiştirmek isteyenler için kaleme alınmış metin tarzı bir çalışma hüviyetine sahip. Bu özelliğinden dolayı yüzyıllarca medreselerde okutulur olmuş, özellikle de metin kısmı genelde manzum olarak ezberletilmiştir. İçerik Olarak 'el-Varakât' Kısa ve özlü bir anlatıma sahip olan kitapta, içerik tasnifi de bir o kadar açık ve anlaşılır bir üslup ile yapılmış. Cüveynî kitabın girişinde usul ve fikhin manasını ayrı ayrı verdikten sonra usul-i fikhin da tanımını yapıyor. Ardından hükmün hitap şekillerini, özellikle fıkıh, ilim, zan ve şek kavramlarını açıklayıp, bu kavramların mukayesesini yapıyor. Bu mukayeseden sonra usul-i fikhin konularını; kelamın kısımları, emir ve nehiy, âm ve hâs, mücmel ve mübeyyen, zâhir, fiiller, nâsih ve mensûh, icmâ, haberler, kıyas, hazr (haram) ve ibâha, delillerin tertibi, müftü ve müsteftide bulunması gereken vasıflar ve içtihadın gereklilikleri şeklinde ele alır. Tabi Cüveynî bu tasnifinde, diğer bazı usulcülerden farklı olarak konu tasnifinde bazı üst başlıkları, belli konuların altında işlemiştir. Mesela sünnetin konusu olan fiili ve takriri meselesine efâl kısmında, kavli hususuna da ahbâr kısmında değinmiştir. Yine usulün önemli delillerinden olan kavli-i sahabe hususuna icmâda, ıstıshab hususuna da hazr ve ibaha kısmında değinmiştir. Yapılan bu tasniften anlaşılacağı üzere, Cüveynî kitabın tasnifinde de kendine has bir yöntem takip etmiş ve yine bununla kitabın daha rahat anlaşılır bir özelliğe sahip olmasını arzu etmiş olabilir. Varakât metninin, kitaplarda az da olsa farklılıklar içerdiğini müşahede etmekteyiz. Bunun sebebini açıklayan şârihler, bu farklılıkları daha çok, öğrencilerin kitabı hocadan dinlerken yazma işini de yapmaları ve bu yazma esnasında farklı ya da eksik anlama gibi sonuçları doğurmasına te'vil ederler. Bir kısım şârihler de bu farklılıkların müstensihlerden kaynaklandığını, kitabı ücretli ya da ücretsiz istinsah eden (çoğaltan) kişilerden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Tabi bu bahsettiğimiz farklılıklar kitabın genel muhtevasını etkilemeyecek kadar küçük ayrıntılardır. Kitabın içeriğinde en çok dikkat çeken hususlardan bir tanesi; Cüveynî'nin kavramları tarifindeki üslubudur. Cüveynî bazı kavramların tarifini literatürde lâzımı tarif denen üslup ile yapıyor. Lazımı tariftten kasıt; kavramı tanıtmaktan çok, sonucunda hâsıl olan durumu ifade ediyor. Mesela literatürde 'şâriin mükelleften yapmasını kesin ve bağlayıcı biçimde istediği fiil' olarak tanımlanan vâcib kavramını, Cüveynî "yapılmasında sevap, terkinde ise îkab gerektiren fiil" olarak tanımlıyor. Yani burada vacibin tanımını yapmaktan ziyade, yerine getirilmesinde ve terk edilmesinde karşılaşılabilecek sonucu ifade ediyor. Varakât kitabının en çok dikkat çeken detayı hiç şüphesiz Cüveynî'nin burada yaptığı fıkıh tanıımıdır. Literatürde yaygın tanım olarak "dinin şer'i-ameli hükümlerini tafsili delillerinden bilme" olarak ifade edilen fıkıh, Cüveynî bu tanımdan çok farklı olarak Varakât'ta "şer'i hükümleri ictihad delili ile bilmek" şeklinde tanımlamıştır. Fukahâya göre fıkıh kitabının içindeki her mesele fikhin konusudur yaklaşımına karşılık, yukarıdaki tanımdan anlaşılacağı üzere Cüveynî nass ile kat'î olarak belirlenmiş bir ameli, fıkıh olarak tanımlamıyor. Mesela nass ile belirlenmiş

abdestin farz olması fıkıhın konusu değil, ama abdestte niyetin vacip olarak belirlenmesi fıkıhın konusudur. Yine zekâtın vucubiyyeti fıkıhın konusu değil, buluş çağına erişmemiş çocuğun nisap miktarına ulaşmış malının konusu fıkıhın konusudur. Cüveynî'nin fıkıh ile ilgili yaptığı bu tarifte dikkat çeken hususlardan bir tanesi de, fıkıh için yapılan tariflerin hemen hemen hepsinde bulunan "ameli" kelimesini barındırmamasıdır. Burada akla "ameli olamayan, itikadi konular da mı fıkıhın konusu oluyor?" gibi bir soru gelse de, Cüveynî'nin özellikle yaptığı içtihad vurgusu, nass ile belirlenmiş ve katıyyattan olan itikadi hükümleri bu tanımın dışında tutmuş oluyor. Cüveynî, Varakât'ta ilmin tanımını yaparken Bakıllani'den alıntı yaparak ilmi, "bir şeyi vakıya uygun bir şekilde bilmek" olarak tanımlarken, 'bilmek' fiilini "mârifet" kavramıyla ifade ediyor. Cehaletin tanımını "bir şeyi vakıada ki durumunun hilafına göre tasavvur etmek" şeklinde yaparken Cüveynî, ilginçtir ki ilim için "bilme" durumunu "mârifet" ile ifade ederken, cehaletin tanımında ki "bilmeme" durumunu "tasavvur" kavramı ile ifade ediyor. Cüveynî'nin bu kitapta diğer usulcülerden infirad ettiği hususlardan bir tanesi de; kelâmın kısımlarında yaptığı tasniftir. Kelâmın isim-isim ve isim-fiilden oluştuğunu ifade etmekle birlikte, isim-harf ve fiil-harf ile de meydana gelebileceğini savunmuştur. Mesela "Ya Zeyd" nidasının da kelim olduğunu savunmuştur. Her ne kadar bu tasnifi nahivcilerin önemli bir kısmına göre doğru olsa da, usulcüler Cüveynî'nin bu tasnifine katılmamışlardır. Varakât kitabının dikkat çeken ifadelerinden bir tanesi de küfür ehlinin, şeriatın fûr'undan da sorumlu oldukları görüşüdür. Cüveynî iman etmeyenlerin de bu hususlardan sorumlu olduklarını ve bunlardan da hesaba çekileceklerini ifade etmiştir. Cüveynî, Müddessir suresinin 42 ve 43. ayetlerinde geçen "Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? Onlar şöyle cevap verdiler: Biz namaz kılanlardan değildik" ifadelerini yukarıda ifade ettiğimiz görüşüne delil olarak getirir. Bir başka dikkat çeken tanımda Cüveynî, "emir" hitabının tarifini yaparken, vacip olarak emredilen hususun zıddının nehye delalet etmeyeceğini, bir karîne sonucu emrin zıddının, nehyine delalet edebileceğini ifade etmiştir. Her ne kadar Gazalî' de bu görüşte olsa da, Kadı Abdulcabbar, Bakıllani, Ebu'l Huseyn el-Basrî, Eş'ari, Razi ve Âmidî gibi önemli âlimler bunun aksi olarak, emrin zıddının nehyine delalet edeceğini ifade etmişlerdir. Cüveynî'ye göre emrin hitabında vucubiyet için tekrar zorunluluğu yoktur. O'na göre emir tekrarı yapılmış ise emredilen hususun bir defalığına değil, birden fazla ya da sürekli olduğuna işaret edilmiştir. Varakât'ta sünnetin, Kur'an'ı tahsis edebileceğini ifade eden Cüveynî, yine bu kitapta Allah'ın ve peygamberinin sözünün de kıyas ile tahsis edilebileceğini belirtmiştir. Çünkü Cüveynî'ye göre kıyas meşruluğunu yine herhangi bir nass ile elde etmektedir. Beyanın tanımını "bir şeyi kapalılıktan açıklığa çıkarmak" şeklinde yaparken Cüveynî, "kapalılık" kavramını Arapça'da anlaşılamayan-paradoks-sorun kelimelerinin karşılığı olan 'el-ışkâl' kavramı ile ifade ediyor. Bu ifadede, Cüveynî'ye göre kapalılık arz eden hususların aynı zamanda sorun ve ya paradoks olarak nitelenebiliyor çıkarımını yapmak mümkün olabilir. Bunun yanında "açıklık" kavramını arapçada "tecellî" kelimesi ile de ifade ederken açıklığa kavuşturulmuş hususun; ayan olma, hiçbir şekilde bir kapalılığı bulunmama maksadı ile ifade edebileceğini düşünmek mümkün olabilir. Varakât metninin birçok yerinde Hz. Peygamber'den bahsederken "şeriâtın sahibi" nitelemesinin kullanılması dikkate değer bir detay olarak karşımıza çıkıyor. Cüveynî, Varakât metninde âhâd haberin delalet değerini işlerken, İmam Şafii'nin yaklaşımına yakın bir tanımlama yapar. İctihadın tanımını "bir gayeye ulaşmak için gösterilen çabanın hepsi" şeklinde yapan Cüveynî'nin gaye vurgusu çok önemli bir ayrıntı olarak okunmalıdır. Çünkü Cüveynî, içtihadı gayesi olan bir çaba olarak nitelendirirken, gayesiz yapılan çıkarımların da içtihadın kapsamına girmediğini ifade etmektedir. Varakât metni üzere yazılmış önemli bazı şerh ve hâşiyeler Cüveynî, Şafii olmasına rağmen Varakât'a Şafiilerin dışında Maliki, Hanefi ve Hanbeli birçok âlimin şerh, haşiye ve tâlik yazması, eseri önemli kılan özelliklerden kabul edilir. Özellikle özlü anlatımı, esere sadece Şafiilerin ya da mütekellimin usulcülerin değil; Hanefilerin ve fukaha usulcülerin de ilgi göstermesine sebep olmuş. Cüveynî'nin içtihad vurgusu ve fıkıhı içtihad ile özdeşleştirmesi, maslahat vurgusunu çokça yapan Malikilerin de bu esere büyük bir ilgi göstermesine sebep olmuş. Özellikle Mağrib bölgesi olarak bilinen Kuzey Afrika ülkelerindeki bir çok Maliki usulcü, Cüveynî'nin bu üslubundan oldukça etkilenmiş olacaklar ki; kendi ilmi tedrisatlarında el-Varakât'ı sıklıkla işlemişlerdir. İslami ilimler literatüründe şerh-haşiye geleneğini en güzel yansıtan eserlerden biri olan Varakât kitabının üzerine yazılmış belli başlı şerh ve haşiyeleri sıralayacak olursak: 1. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), Şerhu'l-Varakât fi'l-uşûl (nşr. Muhsin Sâlih Mollanebî Sâlih el-Kürdî, Mekke 1428/2007). Bilindiği kadarıyla eser üzerine yazılan ilk şerhtir. 2. Firkâh, Şerhu'l-Varakât (nşr. Sâre Şâfi

el-Hâcîrî, Beyrut 1422/2001). Sonraki müelliflerin çokça faydalandığı bu şerhin adı ed-Derekât şeklinde de kaydedilir (Brockelmann, GAL , I, 487; Suppl . , I, 671; Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 2128). 3. Celâleddin el-Mahallî, Şerhu'l-Varakât. Çeşitli baskıları yapılan eser (Kahire 1303, 1329, 1332, 1343, 1344, 1374/1955, 1379; Riyad 1417/1996; nşr. Ebû Âişe Abdülmün'im İbrâhim, Mekke 1996; nşr. Hüsâmeddin Mûsâ Affâne, Riyad 1421/2001; nşr. İzzeddin Hişâm b. Abdülkerîm el-Bedrânî, Tavzîhu'l-müşkilât min Kitâbi'l-Varakât adıyla, İrbid 1423/2003) el-Varakât'ın en önemli şerhlerinden biridir ve üzerine pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır : a) Ahmed b. Ahmed b. Abdülhak es-Sünbâtî, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mahallî li'l-Varakât. b) İbn Kâsım el-Abbâdî, eş-Şerhu'l-kebîr 'ale'l-Varakât (Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Varakât, Kahire 1307, Karâfî'nin Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl'ünün kenarında; nşr. Seyyid Abdülazîz ve Abdullah Rebî, I-II, Kahire/Riyad-Cidde 1416/1995). Eserin girişinde ifade edildiğine göre bu şerh/hâşiye hem el-Varakât hem Mahallî'nin şerhi üzerine yapılmıştır. Abbâdî ayrıca eş-Şerhu's-şagîr 'ale'l-Varakât adıyla bir hâşiye daha kaleme almış olup (Şevkânî'nin İrşâdü'l-fuḥûl'ünün kenarında, Kahire 1347, 1356; Beyrut 1399/1979) eser Mahallî'nin şerhiyle kendisinin Şerhu'l-kebîr'inin cem' ve muhtasarı mahiyetindedir. Şebrâmellisî de Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Varakât adıyla bir eser yazmıştır. c) Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî el-Bennâ, Hâşiyetü'd-Dimyâtî 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Varakât (Kahire 1303, 1315, 1326, 1332, 1342, 1344, 1374/1955). d) Muhammed b. Ubâde el-Adevî el-Mâlikî, Hâşiyetü 'Ubâde 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Varakât. e) Ahmed b. Abdullatîf el-Hatîb el-Câvî, Hâşiyetü'n-nefehât 'alâ Şerhi'l-Varakât (nşr. Muhammed Sâlim Hâşim, Beyrut 1425/2004). 4. Şemseddin Muhammed b. Osman el-Mardînî, el-Encümü'z-zâhirât 'alâ ḥallî elfâzî'l-Varakât (nşr. Abdülkerîm b. Ali en-Nemle, Riyad 1415/1994, 1416/1996). 5. İbn İmâmü'l-Kâmilîye diye bilinen Kemâleddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Kâhîrî, Şerhu'l-Varakât (nşr. Ömer Ganî Suûd el-Ânî, Amman 1422/2001). 6. İbn Kâvân olarak tanınan Hüseyin b. Ahmed el-Keylânî, et-Taḥkîkât fî şerhi'l-Varakât (nşr. eş-Şerîf Sa'd b. Abdullah eş-Şerîf, Amman 1419/1999). 7. İbn Zekrî et-Tilimsânî, Gâyetü'l-merâm fî şerhi Muḳaddimetü'l-İmâm. Eseri Hâlid b. Şücâ' el-Uteybî Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de (1415/1994), Muhanned Ev'idîr Meşnân, Cezayir'de el-Ma'hedü'l-Vatanî el-Âlî'de yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlamış ve bu sonuncusu basılmıştır (I-II, Cezayir-Beyrut 1426/2005). 8. Şemseddin el-Hattâb, Kurretü'l-'ayn şerhu Varakâti İmâmî'l-Haremeyn (Muhammed b. Hüseyin el-Heddeh es-Sûsî et-Tûnisî'nin hâşiyesiyle birlikte, Tunus 1299, 1310-1312, 1323, 1351, 1368; Abdülhamîd b. Muhammed Ali Kud'sun Letâ'ifu'l-işârât ilâ şerhi Teshîlî't-turukât'ı ile birlikte, Kahire 1330, 1343, 1369/1950; Ebû Muhammed Abdullah b. Hadrâ es-Selâvî'nin hâşiyesiyle, Fas 1317; nşr. Ahmed Mustafa Kâsım et-Tahtâvî, Kahire, ts. [2007]; nşr. Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Garsî, Konya 1424/2003). Hattâb, eserinde daha çok Mahallî'nin şerhini esas almakla beraber Firkâh'ın şerhinden de faydalanmış, böylece her iki şerhi birleştirmiştir. 9. Şehâbeddin er-Remlî, Gâyetü'l-me'mûl fî şerhi Varakâti'l-uşûl (nşr. Hasan Abbas Kutb, Kahire 1426/2005; nşr. Osman Yûsuf Hâcî Ahmed, Beyrut 1426/2005). 10. İbrâhim b. Ahmed el-Haskefî (İbnü'l-Monlâ el-Halebî), Câmi'u'l-müteferriḳât min fevâ'idü'l-Varakât adıyla mutavvel, et-Teḥâfirü'l-mülhikât ve't-teḳâirü'l-muḥakkîkât adıyla mutavassıt ve Kifâyetü'r-riḳkât ilâ ma'rifeti ğurafî'l-Varakât adıyla muhtasar şerhleri kaleme almıştır. 11. Hıdr Muhammed el-Lecmî, eş-Semerât 'ale'l-Varakât (Hama 1390/1970). el-Varakât ile Mahallî'nin şerhi üzerine yapılmış bir ta'likdir. 12. Abdullah b. Sâlih el-Fevzân, Şerhu'l-Varakât fî uşûli'l-fıḳḳ (Riyad 1413, 1414, 1417) [1] Varakât kitabını Türkçe'ye ilk tercüme eden Ali Pekcan'dır. [2] Varakât metni sadece müslüman ilim adamlarının ilgisini çekmemiş, batılı bilim adamları da Cüveynî'nin bu veciz kitabına ilgi göstermiştir. 20. yüzyılın önemli bilim adamlarından meşhur doğu bilimcisi Alman asıllı Carl BROCKELMANN'da Arapça yazma eserler kitabında Varakât kitabına da değinmiştir. [3] Ayrıca Leon Bercher Varakât'ı Fransızca'ya, David Vishanoff ise İngilizce'ye tercüme etmiştir. Sadece klasik kitaplar ile yapılan ilmi çalışmaların kısır bir döngüye sebep olacağı gerçeği modern dönemde sıkça vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımın doğruluğunu kabul etmek ile birlikte, sonradan oluşturulan ilmi çalışmaların da öncekilerden bağımsız bir şekilde gerçekleşmediğini bilmek gerekir. Bu bağlamda İslami ilimler literatüründe ümmühat sayılabilecek temel eserlerin etkilerini iyi kavramak, ilmi çevreler için kaçınılmaz bir zorunluluktur. Cüveynî'nin usul-i fıḳḳ ilminde yazdığı Varakât kitabı da, kendi alanında etkisi göz ardı edilmemesi gereken önemli metin çalışmalarından birisidir. Biz de bu çalışmamızda Varakât'ı kısaca ele alıp, öne çıkan özelliklerini tespit etmeye çalıştık. [1] Kızılkaya, Necmeddin 'el-Varakât'. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî lakabı ile meşhur olmuş, bilinen asıl ismiyle Ebü'l-Meâli

Rüknüddin Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf el- Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî (ö.478/1085), hicri 5. yüzyılın en önemli âlimlerinden biri olarak kabul edilir. Kendisi Eş'arî kelamcısı olmakla birlikte, özellikle usûl-i fıkhta mütekellimin metodunun öncülerinden sayılır. İmam Gazzâli'nin bilinen en meşhur hocası olan Cüveynî, yaklaşık otuz yıl Nizâ-

miyye Medreseleri'nde baş müderrislik yapmıştır. Her ne kadar Cüveynî, ' el-Burhan' isimli fıkıh usulü kitabıyla meşhur olmuşsa da, biz bu çalışmamızda yine kendisi tarafından kaleme alınmış hacmi daha küçük, fakat üzerine birçok şerh ve haşiye yazılması sebebiyle farklı bir öneme sahip olan 'el-Varakât fî usulî'l fikh' kitabını ele alacağız. Kitabın içeriğine değinmekle birlikte, özellikle Cüveynî'nin bu kitapta farklılık arz eden bazı tanımlamalarına ve ifadelerine dikkat çekmeye çalışacağız.

Yapraklar, sâhifeler anlamına gelen Varakât, isminden de anlaşılacağı üzere içerik olarak açık ve anlaşılır bil dile sahip olmakla birlikte, hemen hemen usulün bütün konularını da özlü bir anlatım ile ele almıştır. Eser bir metin çalışması olarak literatürde yerini almıştır. Kitabın girişinde Cüveynî'nin Varakât vurgusu, bu kitabın usûl-i fıkha yeni başlayan ve bildiğini pekiştirmek isteyen ilim talebeleri için yazılmış olabileceği vurgusunu, kitaba şerh ve hâşiye yazarlar tarafından dile getirilmektedir. Dolayısıyla kitap, usul ilmine yeni başlayacak ilim talebeleri ve bildiğini pekiştirmek isteyenler için kaleme alınmış metin tarzı bir çalışma hüviyetine sahip. Bu özelliğinden dolayı yüzyıllarca medreselerde okutulur olmuş, özellikle de metin kısmı genelde manzum olarak ezberletilmiştir.

İçerik Olarak 'el-Varakât'

Kısa ve özlü bir anlatıma sahip olan kitapta, içerik tasnifi de bir o kadar açık ve anlaşılır bir üslup ile yapılmış. Cüveynî kitabın girişinde usul ve fikhin manasını ayrı ayrı verdikten sonra usul-i fikhin da tanımını yapıyor. Ardından hükmün hitap şekillerini, özellikle fıkıh, ilim, zan ve şek kavramlarını açıklayıp, bu kavramların mukayesesini yapıyor. Bu mukayeseden sonra usul-i fikhin konularını; kelamın kısımları, emir ve nehiy, âm ve hâs, mücmel ve mübeyyen, zâhir, fiiller, nâsîh ve mensûh, icmâ, haberler, kıyas, hazır (haram) ve ibâha, delillerin tertibi, müftü ve müsteftide bulunması gereken vasıflar ve içtihadın gereklilikleri şeklinde ele alır. Tabi Cüveynî bu tasnifinde, diğer bazı usulcülerden farklı olarak konu tasnifinde bazı üst başlıkları, belli konuların altında işlemiştir. Mesela sünnetin konusu olan fiili ve takriri meselesine efâl kısmında, kavli hususuna da ahhâr kısmında değinmiştir. Yine usulün önemli delillerinden olan kavli-i sahabe hususuna icmâda, istishab hususuna da hazır ve ibaha kısmında değinmiştir. Yapılan bu tasniften anlaşılacağı üzere, Cüveynî kitabın tasnifinde de kendine has bir yöntem takip etmiş ve yine bununla kitabın daha rahat anlaşılır bir özelliğe sahip olmasını arzu etmiş olabilir.

Varakât metninin, kitaplarda az da olsa farklılıklar içerdiğini müşahede etmekteyiz. Bunun sebebini açıklayan şârihler, bu farklılıkları daha çok, öğrencilerin kitabı hocadan dinlerken yazma işini de yapmaları ve bu yazma esnasında farklı ya da eksik anlama gibi sonuçları doğurmasına te'vil ederler. Bir kısım şârihler de bu farklılıkların müstensihlerden kaynaklandığını, kitabı ücretli ya da ücretsiz istinsah eden (çoğaltan) kişilerden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Tabi bu bahsettiğimiz farklılıklar kitabın genel muhtevasını etkilemeyecek kadar küçük ayrıntılardır. Kitabın içeriğinde en çok dikkat çeken hususlardan bir tanesi; Cüveynî'nin kavramları tarifindeki üslubudur. Cüveynî bazı kavramların tarifini literatürde lâzımı tarif denen üslup ile yapıyor. Lazımı tariftten kasıt; kavramı tanıtmaktan çok, sonucunda hâsıl olan durumu ifade ediyor. Mesela literatürde 'şâriin mükelleften yapmasını kesin ve bağlayıcı biçimde istediği fiil' olarak tanımlanan vâcib kavramını, Cüveynî "yapılmasında sevap, terkinde ise îkab gerektiren fiil" olarak tanımlıyor. Yani burada vacibin tanımını

yapmaktan ziyade, yerine getirilmesinde ve terk edilmesinde karşılaşılabilecek sonucu ifade ediyor. Varakât kitabının en çok dikkat çeken detayı hiç şüphesiz Cüveynî'nin burada yaptığı fıkıh tanımıdır. Literatürde yaygın tanım olarak "dinin şer'i-ameli hükümlerini tafsili delillerinden bilme" olarak ifade edilen fıkıh, Cüveynî bu tanımdan çok farklı olarak Varakât'ta "şer'i hükümleri ictihad delili ile bilmek" şeklinde tanımlamıştır. Fukahâyâ göre fıkıh kitabının içindeki her mesele fıkıhın konusudur yaklaşımına karşılık, yukarıdaki tanımdan anlaşılacağı üzere Cüveynî nass ile kat'î olarak belirlenmiş bir ameli, fıkıh olarak tanımlamıyor. Mesela nass ile belirlenmiş abdestin farz olması fıkıhın konusu değil, ama abdestte niyetin vacip olarak belirlenmesi fıkıhın konusudur. Yine zekâtın vucubiyyeti fıkıhın konusu değil, buluş çağına erişmemiş çocuğun nisap miktarına ulaşmış malının konusu fıkıhın konusudur. Cüveynî'nin fıkıh ile ilgili yaptığı bu tarifte dikkat çeken hususlardan bir tanesi de, fıkıh için yapılan tariflerin hemen hemen hepsinde bulunan "ameli" kelimesini barındırmamasıdır. Burada akla "ameli olamayan, itikadi konular da mı fıkıhın konusu oluyor?" gibi bir soru gelse de, Cüveynî'nin özellikle yaptığı ictihad vurgusu, nass ile belirlenmiş ve kat'iyattan olan itikadi hükümleri bu tanımın dışında tutmuş oluyor. Cüveynî, Varakât'ta ilmin tanımını yaparken Bakillani'den alıntı yaparak ilmi, "bir şeyi vakıya uygun bir şekilde bilmek" olarak tanımlarken, 'bilmek' fiilini "mârifet" kavramıyla ifade ediyor. Cehaletin tanımını "bir şeyi vakıada ki durumunun hilafına göre tasavvur etmek" şeklinde yaparken Cüveynî, ilginçtir ki ilim için "bilme" durumunu "mârifet" ile ifade ederken, cehaletin tanımında ki "bilmeme" durumunu "tasavvur" kavramı ile ifade ediyor. Cüveynî'nin bu kitapta diğer usulcülerden infirad ettiği hususlardan bir tanesi de; kelâmın kısımlarında yaptığı tasniftir. Kelâmın isim-isim ve isim-fiilden oluştuğunu ifade etmekle birlikte, isim-harf ve fiil-harf ile de meydana gelebileceğini savunmuştur. Mesela "Ya Zeyd" nidasının da kelim olduğunu savunmuştur. Her ne kadar bu tasnifi nahivcilerin önemli bir kısmına göre doğru olsa da, usulcüler Cüveynî'nin bu tasnife katılmamışlardır. Varakât kitabının dikkat çeken ifadelerinden bir tanesi de küfür ehlinin, şeriatın fûr'undan da sorumlu oldukları görüşüdür. Cüveynî iman etmeyenlerin de bu hususlardan sorumlu olduklarını ve bunlardan da hesaba çekileceklerini ifade etmiştir. Cüveynî, Müddessir suresinin 42 ve 43. ayetlerinde geçen "Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? Onlar şöyle cevap verdiler: Biz namaz kılanlardan değildik" ifadelerini yukarıda ifade ettiğimiz görüşüne delil olarak getirir. Bir başka dikkat çeken tanımda Cüveynî, "emir" hitabının tarifini yaparken, vacip olarak emredilen hususun zıddının nehye delalet etmeyeceğini, bir karîne sonucu emrin zıddının, nehyine delalet edebileceğini ifade etmiştir. Her ne kadar Gazalî' de bu görüşte olsa da, Kadı Abdulcabbar, Bakillani, Ebu'l Huseyn el-Basrî, Eş'ari, Razi ve Âmidî gibi önemli âlimler bunun aksi olarak, emrin zıddının nehyine delalet edeceğini ifade etmişlerdir. Cüveynî'ye göre emrin hitabında vucubiyet için tekrar zorunluluğu yoktur. O'na göre emir tekrarı yapılmış ise emredilen hususun bir defalığına değil, birden fazla ya da sürekli olduğuna işaret edilmiştir. Varakât'ta sünnetin, Kur'an'ı tahsis edebileceğini ifade eden Cüveynî, yine bu kitapta Allah'ın ve peygamberinin sözünün de kıyas ile tahsis edilebileceğini belirtmiştir. Çünkü Cüveynî'ye göre kıyas meşruluğunu yine herhangi bir nass ile elde etmektedir. Beyanın tanımını "bir şeyi kapalılıktan açıklığa çıkarmak" şeklinde yaparken Cüveynî, "kapalılık" kavramını Arapça'da anlaşılamayan-paradoks-sorun kelimelerinin karşılığı olan 'el-işkâl' kavramı ile ifade ediyor. Bu ifadeden, Cüveynî'ye göre kapalılık arz eden hususların aynı zamanda sorun ve ya paradoks olarak nitelenebiliyor çıkarımını yapmak mümkün olabilir. Bunun yanında "açıklık" kavramını arapçada "tecellî" kelimesi ile de ifade ederken açıklığa kavuşturulmuş hususun; ayan olma, hiçbir şekilde bir kapalılığı bulunmama maksadı ile ifade edebileceğini düşünmek mümkün olabilir. Varakât metninin birçok yerinde Hz. Peygamber'den bahsederken "şeriâtın sahibi" nitelemesinin kullanılması dikkate değer bir detay olarak karşımıza çıkıyor. Cüveynî, Varakât metninde âhâd haberin delalet değerini işlerken, İmam Şafii'nin yaklaşımına yakın bir tanımlama yapar. İctihadın tanımını "bir gayeye ulaşmak için gösterilen çabanın hepsi" şeklinde yapan Cüveynî'nin gaye vurgusu çok önemli bir ayrıntı olarak okunmalıdır. Çünkü Cüveynî, ictihadi gayesi olan bir çaba olarak nitelendirirken, gayesiz yapılan çıkarımların da ictihadın kapsamına girmediğini ifade etmektedir. Varakât metni üzere yazılmış önemli bazı şerh ve hâşiyeler Cüveynî, Şafii olmasına rağmen Varakât'a Şafiilerin dışında Maliki, Hanefi ve Hanbeli birçok âlimin şerh, haşiye ve tâlik yazması, eseri önemli kılan özelliklerden kabul edilir. Özellikle özlü anlatımı, esere sadece Şafiilerin ya da mütekellimin usulcülerin değil; Hanefilerin ve fukaha usulcülerin de ilgi göstermesine sebep olmuş. Cüveynî'nin ictihad vurgusu ve fıkıh ictihad ile özdeşleştirmesi, maslahat vurgusunu çokça yapan

Malikilerin de bu esere büyük bir ilgi göstermesine sebep olmuş. Özellikle Mağrib bölgesi olarak bilinen Kuzey Afrika ülkelerindeki bir çok Maliki usulcü, Cüveynî'nin bu üslubundan oldukça etkilenmiş olacaklar ki; kendi ilmi tedrisatlarında el-Varakât'ı sıklıkla işlemişlerdir. İslami ilimler literatüründe şerh-haşiye geleneğini en güzel yansıtan eserlerden biri olan Varakât kitabının üzerine yazılmış belli başlı şerh ve haşiyeleri sıralayacak olursak:

1. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), Şerhu'l-Varakât fî'l-uşûl (nşr. Muhsin Sâlih Mollanebî Sâlih el-Kürdî, Mekke 1428/2007). Bilindiği kadarıyla eser üzerine yazılan ilk şerhtir.
2. Firkâh, Şerhu'l-Varakât (nşr. Sâre Şâfi el-Hâcirî, Beyrut 1422/2001). Sonraki müelliflerin çokça faydalandığı bu şerhin adı ed-Derekât şeklinde de kaydedilir (Brockelmann, GAL , I, 487; Suppl . , I, 671; Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 2128).
3. Celâleddin el-Mahallî, Şerhu'l-Varakât. Çeşitli baskıları yapılan eser (Kahire 1303, 1329, 1332, 1343, 1344, 1374/1955, 1379; Riyad 1417/1996; nşr. Ebû Âişe Abdülmün'im İbrâhim, Mekke 1996; nşr. Hüsâmeddin Mûsâ Affâne, Riyad 1421/2001; nşr. İzzeddin Hişâm b. Abdülkerîm el-Bedrânî, Tavzîhu'l-müşkilât min Kitâbi'l-Varakât adıyla, İrbid 1423/2003) el-Varakât'ın en önemli şerhlerinden biridir ve üzerine pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır : a) Ahmed b. Ahmed b. Abdülhak es-Sünbâtî, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mahallî li'l-Varakât. b) İbn Kâsım el-Abbâdî, eş-Şerhu'l-kebîr 'ale'l-Varakât (Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Varakât, Kahire 1307, Karâfî'nin Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl'ünün kenarında; nşr. Seyyid Abdülazîz ve Abdullah Rebî, I-II, Kahire/Riyad-Cidde 1416/1995). Eserin girişinde ifade edildiğine göre bu şerh/hâşiye hem el-Varakât hem Mahallî'nin şerhi üzerine yapılmıştır. Abbâdî ayrıca eş-Şerhu's-şagîr 'ale'l-Varakât adıyla bir hâşiye daha kaleme almış olup (Şevkânî'nin İrşâdül-fuḥûl'ünün kenarında, Kahire 1347, 1356; Beyrut 1399/1979) eser Mahallî'nin şerhiyle kendisinin Şerhu'l-kebîr'inin cem' ve muhtasarı mahiyetindedir. Şebrâmellisî de Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Varakât adıyla bir eser yazmıştır. c) Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî el-Bennâ, Hâşiyetü'd-Dimyâtî 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Varakât (Kahire 1303, 1315, 1326, 1332, 1342, 1344, 1374/1955). d) Muhammed b. Ubâde el-Adevî el-Mâlikî, Hâşiyetü 'Ubâde 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Varakât. e) Ahmed b. Abdullatîf el-Hatîb el-Câvî, Hâşiyetü'n-nefehât 'alâ Şerhi'l-Varakât (nşr. Muhammed Sâlim Hâşim, Beyrut 1425/2004).
4. Şemseddin Muhammed b. Osman el-Mardînî, el-Encümü'z-zâhirât 'alâ ḥallî elfâzi'l-Varakât (nşr. Abdülkerîm b. Ali en-Nemle, Riyad 1415/1994, 1416/1996).
5. İbn İmâmü'l-Kâmilîye diye bilinen Kemâleddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Kâhîrî, Şerhu'l-Varakât (nşr. Ömer Ganî Suûd el-Ânî, Amman 1422/2001).
6. İbn Kâvân olarak tanınan Hüseyin b. Ahmed el-Keylânî, et-Taḥkîkât fî şerhi'l-Varakât (nşr. eş-Şerîf Sa'd b. Abdullah eş-Şerîf, Amman 1419/1999).
7. İbn Zekrî et-Tilimsânî, Gâyetü'l-merâm fî şerhi Muḳaddimetü'l-İmâm. Eseri Hâlid b. Şücâ' el-Uteybî Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de (1415/1994), Muhanned Ev'idîr Meşnân, Cezayir'de el-Ma'hedü'l-Vatanî el-Âlî'de yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlamış ve bu sonuncusu basılmıştır (I-II, Cezayir-Beyrut 1426/2005).
8. Şemseddin el-Hattâb, Kurretü'l-'ayn şerhu Varakâti İmâmî'l-Haremeyn (Muhammed b. Hüseyin el-Heddeh es-Sûsî et-Tûnisî'nin hâşiyesiyle birlikte, Tunus 1299, 1310-1312, 1323, 1351, 1368; Abdülhamîd b. Muhammed Ali Kuds'un Letâ'ifu'l-işârât ilâ şerhi Teshîli't-turukât ile birlikte, Kahire 1330, 1343, 1369/1950; Ebû Muhammed Abdullah b. Hadrâ es-Selâvî'nin hâşiyesiyle, Fas 1317; nşr. Ahmed Mustafa Kâsım et-Tahtâvî, Kahire, ts. [2007]; nşr. Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Garsî, Konya 1424/2003). Hattâb, eserinde daha çok Mahallî'nin şerhini esas almakla beraber Firkâh'ın şerhinden de faydalanmış, böylece her iki şerhi birleştirmiştir.
9. Şehâbeddin er-Remlî, Gâyetü'l-me'mûl fî şerhi Varakâti'l-uşûl (nşr. Hasan Abbas Kutb, Kahire 1426/2005; nşr. Osman Yûsuf Hâcî Ahmed, Beyrut 1426/2005).
10. İbrâhim b. Ahmed el-Haskefî (İbnü'l-Monlâ el-Halebî), Câmi' u'l-müteferriḳât min fevâ'idil-Varakât adıyla mutavvel, et-Tehârirü'l-mülḥikât ve't-teḳârîrü'l-muḥakkîkât adıyla mutavassıt ve Kifâyetü'r-riḳḳât ilâ ma'rifeti ğurafî'l-Varakât adıyla muhtasar şerhleri kaleme almıştır.
11. Hîdr Muhammed el-Lecmî, eş-Semerât 'ale'l-Varakât (Hama 1390/1970). el-Varakât ile Mahallî'nin şerhi üzerine yapılmış bir ta'liktir.
12. Abdullah b. Sâlih el-Fevzân, Şerhu'l-Varakât fî uşûli'l-fıḥḥ (Riyad 1413, 1414, 1417) [1] Varakât kitabını Türkçe'ye ilk tercüme eden Ali Pekcan'dır. [2] Varakât metni sadece müslüman ilim adamlarının ilgisini çekmemiş, batılı bilim adamları da Cüveynî'nin bu veciz kitabına ilgi göstermiştir. 20. yüzyılın önemli bilim adamlarından meşhur doğu bilimcisi Alman asıllı Carl BROCKELMANN'da Arapça yazma eserler kitabında Varakât kitabına da değinmiştir. [3] Ayrıca Leon Bercher Varakât'ı Fransızca'ya, David Vishanoff ise İngilizce'ye tercüme etmiştir. Sadece klasik kitaplar ile yapılan ilmi çalışmaların kısır bir döngüye sebep olacağı gerçeği modern dönemde sıkça

vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımın doğruluğunu kabul etmek ile birlikte, sonradan oluşturulan ilmi çalışmaların da öncekilerden bağımsız bir şekilde gerçekleşmediğini bilmek gerekir. Bu bağlamda İslami ilimler literatüründe ümmühat sayılabilecek temel eserlerin etkilerini iyi kavramak, ilmi çevreler için kaçınılmaz bir zorunluluktur. Cüveynî'nin usul-i fıkıh ilminde yazdığı Varakât kitabı da, kendi alanında etkisi göz ardı edilmemesi gereken önemli metin çalışmalarından birisidir. Biz de bu çalışmamızda Varakât'ı kısaca ele alıp, öne çıkan özelliklerini tespit etmeye çalıştık. [1] Kızılkaya, Necmeddin 'el-Varakât'.Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.42:518-519.Ankara:TDV Yayınları,2012.

Varakât metninin, kitaplarda az da olsa farklılıklar içerdiğini müşahade etmekteyiz. Bunun sebebini açıklayan şârihler, bu farklılıkları daha çok, öğrencilerin kitabı hocadan dinlerken yazma işini de yapmaları ve bu yazma esnasında farklı ya da eksik anlama gibi sonuçları doğurmasına te'vil ederler. Bir kısım şârihler de bu farklılıkların müstensihlerden kaynaklandığını, kitabı ücretli ya da ücretsiz istinsah eden (çoğaltan) kişilerden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Tabi bu bahsettiğimiz farklılıklar kitabın genel muhtevasını etkilemeyecek kadar küçük ayrıntılardır.

Kitabın içeriğinde en çok dikkat çeken hususlardan bir tanesi; Cüveynî'nin kavramları tarifindeki üslubudur. Cüveynî bazı kavramların tarifini literatürde lâzımı tarif denen üslup ile yapıyor. Lazımı tariftten kasıt; kavramı tanıtmaktan çok, sonucunda hâsıl olan durumu ifade ediyor. Mesela literatürde 'şâriin mükelleften yapmasını kesin ve bağlayıcı biçimde istediği fiil' olarak tanımlanan vâcib kavramını, Cüveynî "yapılmasında sevap, terkinde ise îkab gerektiren fiil" olarak tanımlıyor. Yani burada vacibin tanımını yapmaktan ziyade, yerine getirilmesinde ve terk edilmesinde karşılaşılabilecek sonucu ifade ediyor.

Varakât kitabının en çok dikkat çeken detayı hiç şüphesiz Cüveynî'nin burada yaptığı fıkıh tanımıdır. Literatürde yaygın tanım olarak "dinin şer'i-ameli hükümlerini tafsili delillerinden bilme" olarak ifade edilen fıkıh, Cüveynî bu tanımdan çok farklı olarak Varakât'ta "şer'i hükümleri ictihad delili ile bilmek" şeklinde tanımlamıştır. Fukahâya göre fıkıh kitabının içindeki her mesele fıkıhın konusudur yaklaşımına karşılık, yukarıdaki tanımdan anlaşılacağı üzere Cüveynî nass ile kat'î olarak belirlenmiş bir ameli, fıkıh olarak tanımlamıyor. Mesela nass ile belirlenmiş abdestin farz olması fıkıhın konusu değil, ama abdestte niyetin vacip olarak belirlenmesi fıkıhın konusudur. Yine zekâtın vucubiyeti fıkıhın konusu değil, buluş çağına erişmemiş çocuğun nisap miktarına ulaşmış malının konusu fıkıhın konusudur.

Cüveynî'nin fıkıh ile ilgili yaptığı bu tarifte dikkat çeken hususlardan bir tanesi de, fıkıh için yapılan tariflerin hemen hemen hepsinde bulunan "ameli" kelimesini barındırmamasıdır. Burada akla "ameli olamayan, itikadi konular da mı fıkıhın konusu oluyor?" gibi bir soru gelse de, Cüveynî'nin özellikle yaptığı ictihad vurgusu, nass ile belirlenmiş ve kat'iyattan olan itikadi hükümleri bu tanımın dışında tutmuş oluyor.

Cüveynî, Varakât'ta ilmin tanımını yaparken Bakillani'den alıntı yaparak ilmi, "bir şeyi vakiya uygun bir şekilde bilmek" olarak tanımlarken, 'bilmek' fiilini "mârifet" kavramıyla ifade ediyor. Cehaletin tanımını "bir şeyi vakiada ki durumunun hilafına göre tasavvur etmek" şeklinde yaparken Cüveynî, ilginçtir ki ilim için "bilme" durumunu "mârifet" ile ifade ederken, cehaletin tanımında ki "bilmeme" durumunu "tasavvur" kavramı ile ifade ediyor.

Cüveynî'nin bu kitapta diğer usulcülerden infirad ettiği hususlardan bir tanesi de; kelâmın kısımlarında yaptığı tasniftir. Kelâmın isim-isim ve isim-fiilden oluştuğunu ifade etmekle birlikte, isim-harf ve fiil-harf ile de meydana gelebileceğini savunmuştur. Mesela "Ya Zeyd" nidasının da kelam olduğunu savunmuştur. Her ne kadar bu tasnifi nahivcilerin önemli bir kısmına göre doğru olsa da, usulcüler Cüveynî'nin bu tasnifine katılmamışlardır.

Varakât kitabının dikkat çeken ifadelerinden bir tanesi de küfür ehlinin, şeriatın fûr'undan da sorumlu oldukları görüşüdür. Cüveynî iman etmeyenlerin de bu hususlardan sorumlu olduklarını ve bunlardan da hesaba çekileceklerini ifade etmiştir. Cüveynî, Müddessir suresinin 42 ve 43. ayetlerinde geçen "Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? Onlar şöyle cevap verdiler: Biz namaz kılanlardan değildik" ifadelerini yukarıda ifade ettiğimiz görüşüne delil olarak getirir.

Bir başka dikkat çeken tanımda Cüveynî, "emir" hitabının tarifini yaparken, vacip olarak emredilen hususun zıddının nehye delalet etmeyeceğini, bir karîne sonucu emrin zıddının, nehyine delalet edebileceğini ifade etmiştir. Her ne kadar Gazalî' de bu görüşte olsa da, Kadı Abdulcabbar, Bakıllani, Ebu'l Huseyn el-Basrî, Eş'ari, Razi ve Âmidî gibi önemli âlimler bunun aksi olarak, emrin zıddının nehyine delalet edeceğini ifade etmişlerdir.

Cüveynî'ye göre emrin hitabında vucubiyet için tekrar zorunluluğu yoktur. O'na göre emir tekrarı yapılmış ise emredilen hususun bir defalığına değil, birden fazla ya da sürekli olduğuna işaret edilmiştir.

Varakât'ta sünnetin, Kur'an'ı tahsis edebileceğini ifade eden Cüvenî, yine bu kitapta Allah'ın ve peygamberinin sözünün de kıyas ile tahsis edilebileceğini belirtmiştir. Çünkü Cüveynî'ye göre kıyas meşruluğunu yine herhangi bir nass ile elde etmektedir.

Beyanın tanımını "bir şeyi kapalılıktan açıklığa çıkarmak" şeklinde yaparken Cüveynî, "kapalılık" kavramını Arapça'da anlaşılamayan-paradoks-sorun kelimelerinin karşılığı olan 'el-işkâl' kavramı ile ifade ediyor. Bu ifadeden, Cüveynî'ye göre kapalılık arz eden hususların aynı zamanda sorun ve ya paradoks olarak nitelenebiliyor çıkarımını yapmak mümkün olabilir. Bunun yanında "açıklık" kavramını arapçada "tecellî" kelimesi ile de ifade ederken açıklığa kavuşturulmuş hususun; ayan olma, hiçbir şekilde bir kapalılığı bulunmama maksadı ile ifade edebileceğini düşünmek mümkün olabilir.

Varakât metninin birçok yerinde Hz. Peygamber'den bahsederken "şeriâtın sahibi" nitelemesinin kullanılması dikkate değer bir detay olarak karşımıza çıkıyor.

Cüveynî, Varakât metninde âhâd haberin delalet değerini işlerken, İmam Şafii'nin yaklaşımına yakın bir tanımlama yapar.

İctihadın tanımını "bir gayeye ulaşmak için gösterilen çabanın hepsi" şeklinde yapan Cüveynî'nin gaye vurgusu çok önemli bir ayrıntı olarak okunmalıdır. Çünkü Cüveynî, içtihadı gayesi olan bir çaba olarak nitelendirirken, gayesiz yapılan çıkarımların da içtihadın kapsamına girmediğini ifade etmektedir.

Varakât metni üzere yazılmış önemli bazı şerh ve hâşiyeler

Cüveynî, Şafii olmasına rağmen Varakât'a Şafiilerin dışında Maliki, Hanefi ve Hanbeli birçok âlimin şerh, haşiye ve tâlik yazması, eseri önemli kılan özelliklerden kabul edilir. Özellikle özlü anlatımı, esere sadece Şafiilerin ya da mütekellimin usulcülerin değil; Hanefilerin ve fukaha usulcülerin de ilgi göstermesine sebep olmuş. Cüveynî'nin ichtihad vurgusu ve fıkhi içtihad ile özdeşleştirmesi, maslahat vurgusunu çokça yapan Malikilerin de bu esere büyük bir ilgi göstermesine sebep olmuş. Özellikle Mağrib bölgesi olarak bilinen Kuzey Afrika ülkelerindeki bir çok Maliki usulcü, Cüveynî'nin bu üslubundan oldukça etkilenmiş olacaklar ki; kendi ilmi tedrisatlarında el-Varakât'ı sıklıkla işlemişlerdir.

İslami ilimler literatüründe şerh-haşiye geleneğini en güzel yansıtan eserlerden biri olan Varakât kitabının üzerine yazılmış belli başlı şerh ve haşiyeleri sıralayacak olursak:

1. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), Şerhu'l-Varakât fi'l-uşûl (nşr. Muhsin Sâlih Mollanebî Sâlih el-Kürdî, Mekke 1428/2007). Bilindiği kadarıyla eser üzerine yazılan ilk şerhtir.
2. Firkâh, Şerhu'l-Varakât (nşr. Sâre Şâfi el-Hâcirî, Beyrut 1422/2001). Sonraki müelliflerin çokça faydalandığı bu şerhin adı ed-Derekât şeklinde de kaydedilir (Brockelmann, GAL , I, 487; Suppl . , I, 671; Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 2128).
3. Celâleddin el-Mahallî, Şerhu'l-Varakât. Çeşitli baskıları yapılan eser (Kahire 1303, 1329, 1332, 1343, 1344, 1374/1955, 1379; Riyad 1417/1996; nşr. Ebû Âişe Abdülmün'im İbrâhim, Mekke 1996; nşr. Hüsâmeddin Mûsâ Affâne, Riyad 1421/2001; nşr. İzzeddin Hişâm b. Abdülkerîm el-Bedrânî, Tavzîhu'l-müşkilât min Kitâbi'l-Varakât adıyla, İrbid 1423/2003) el- Varakât'ın en önemli şerhlerinden biridir ve üzerine pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır : a) Ahmed b. Ahmed b. Abdulkhak es-Sünbâtî, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mahallî li'l-Varakât. b) İbn Kâsım

el-Abbâdî, eş-Şerhu'l-kebîr 'ale'l-Varakât (Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Varakât, Kahire 1307, Karâfî'nin Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl'ünün kenarında; nşr. Seyyid Abdülazîz ve Abdullah Rebî, I-II, Kahire/Riyad-Cidde 1416/1995). Eserin girişinde ifade edildiğine göre bu şerh/hâşiye hem el-Varakât hem Mahallî'nin şerhi üzerine yapılmıştır. Abbâdî ayrıca eş-Şerhu's-şagîr 'ale'l-Varakât adıyla bir hâşiye daha kaleme almış olup (Şevkânî'nin İrşâdü'l-fuḥûl'ünün kenarında, Kahire 1347, 1356; Beyrut 1399/1979) eser Mahallî'nin şerhiyle kendisinin Şerhu'l-kebîr'inin cem' ve muhtasarı mahiyetindedir. Şebrâmellisî de Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Varakât adıyla bir eser yazmıştır. c) Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî el-Bennâ, Hâşiyetü'd-Dimyâtî 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Varakât (Kahire 1303, 1315, 1326, 1332, 1342, 1344, 1374/1955). d) Muhammed b. Ubâde el-Adevî el-Mâlikî, Hâşiyetü 'Ubâde 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Varakât. e) Ahmed b. Abdullatîf el-Hatîb el-Câvî, Hâşiyetü'n-nefehât 'alâ Şerhi'l-Varakât (nşr. Muhammed Sâlim Hâşim, Beyrut 1425/2004).

4. Şemseddin Muhammed b. Osman el-Mardînî, el-Encümü'z-zâhirât 'alâ ḥalli elfâzi'l-Varakât (nşr. Abdülkerîm b. Ali en-Nemle, Riyad 1415/1994, 1416/1996).

5. İbn İmâmü'l-Kâmilîye diye bilinen Kemâleddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Kâhîrî, Şerhu'l-Varakât (nşr. Ömer Ganî Suûd el-Ânî, Amman 1422/2001).

6. İbn Kâvân olarak tanınan Hüseyin b. Ahmed el-Keylânî, et-Taḥkîkât fî şerhi'l-Varakât (nşr. eş-Şerîf Sa'd b. Abdullah eş-Şerîf, Amman 1419/1999).

7. İbn Zekrî et-Tilimsânî, Gâyetü'l-merâm fî şerhi Muḥaddimetü'l-İmâm. Eseri Hâlid b. Şücâ' el-Uteybî Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de (1415/1994), Muhanned Ev'idîr Meşnân, Cezayir'de el-Ma'hedü'l-Vatanî el-Âlî'de yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlamış ve bu sonuncusu basılmıştır (I-II, Cezayir-Beyrut 1426/2005).

8. Şemseddin el-Hattâb, Kurretü'l-'ayn şerhu Varakâti İmâmi'l-Haremeyn (Muhammed b. Hüseyin el-Heddeh es-Sûsî et-Tûnisî'nin hâşiyesiyle birlikte, Tunus 1299, 1310-1312, 1323, 1351, 1368; Abdülhamîd b. Muhammed Ali Kuds'un Letâ'ifü'l-işârât ilâ şerhi Teshîlî't-turukât'ı ile birlikte, Kahire 1330, 1343, 1369/1950; Ebû Muhammed Abdullah b. Hadrâ es-Selâvî'nin hâşiyesiyle, Fas 1317; nşr. Ahmed Mustafa Kâsım et-Tahtâvî, Kahire, ts. [2007]; nşr. Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Garsî, Konya 1424/2003). Hattâb, eserinde daha çok Mahallî'nin şerhini esas almakla beraber Firkâh'ın şerhinden de faydalanmış, böylece her iki şerhi birleştirmiştir.

9. Şehâbeddin er-Remlî, Gâyetü'l-me'mûl fî şerhi Varakâti'l-uşûl (nşr. Hasan Abbas Kutb, Kahire 1426/2005; nşr. Osman Yûsuf Hâcî Ahmed, Beyrut 1426/2005).

10. İbrâhim b. Ahmed el-Haskefî (İbnü'l-Monlâ el-Halebî), Câmi'u'l-müteferrikkât min fevâ'idü'l-Varakât adıyla mutavvel, et-Tehâîrû'l-mülhikât ve't-teḳâîrû'l-muḥakkîkât adıyla mutavassıt ve Kifâyetü'r-rikkât ilâ ma'rifeti ğurafî'l-Varakât adıyla muhtasar şerhleri kaleme almıştır.

11. Hıdr Muhammed el-Lecmî, eş-Semerât 'ale'l-Varakât (Hama 1390/1970). el-Varakât ile Mahallî'nin şerhi üzerine yapılmış bir ta'liktir.

12. Abdullah b. Sâlih el-Fevzân, Şerhu'l-Varakât fî uşûli'l-fıkh (Riyad 1413, 1414, 1417) [1]

Varakât kitabını Türkçe'ye ilk tercüme eden Ali Pekcan'dır. [2] Varakât metni sadece müslüman ilim adamlarının ilgisini çekmemiş, batılı bilim adamları da Cüveynî'nin bu veciz kitabına ilgi göstermiştir. 20. yüzyılın önemli bilim adamlarından meşhur doğu bilimcisi Alman asıllı Carl BROCKELMANN'da Arapça yazma eserler kitabında Varakât kitabına da değinmiştir. [3] Ayrıca Leon Bercher Varakât'ı Fransızca'ya, David Vishanoff ise İngilizce'ye tercüme etmiştir.

Sadece klasik kitaplar ile yapılan ilmi çalışmaların kısır bir döngüye sebep olacağı gerçeği modern dönemde sıkça vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımın doğruluğunu kabul etmek ile birlikte, sonradan oluşturulan ilmi çalışmaların da öncekilerden bağımsız bir şekilde gerçekleşmediğini bilmek gerekir. Bu bağlamda İslami ilimler literatüründe ümmühat sayılabilecek temel eserlerin etkilerini iyi kavramak, ilmi çevreler için kaçınılmaz bir zorunluluktur. Cüveynî'nin usul-i fıkh ilminde yazdığı Varakât kitabı da, kendi alanında etkisi göz ardı

edilmemesi gereken önemli metin çalışmalarından birisidir. Biz de bu alışmamızda Varakât'ı kısaca ele alıp, öne çıkan özelliklerini tespit etmeye çalıştık.

[1] Kızılkaya, Necmeddin 'el-Varakât".Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.42:518-519.Ankara:TDV Yayınları,2012.